

УДК 159.9:37.032

Сервачак Олена

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри історії та права
Донецького національного технічного університету
Покровськ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-4395-4085>

Романій Світлана

старший викладач кафедри історії та права
Донецького національного технічного університету
Покровськ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-8372-1775>

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i17.248>

ДО ПРОБЛЕМИ САМОПІЗНАННЯ ТА ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. Сучасне українське суспільство, яке характеризується соціально-політичною напруженістю та нестабільністю, викликає у молоді невпевненість в майбутньому, розхитує внутрішні орієнтири, погіршує стан психологічного та фізичного здоров'я, загострює проблему самовизначення та самореалізації. Нами було проаналізовано низку останніх досліджень з проблеми соціалізації особистості, самопізнання та самовизначення, розглянуто засоби та підходи активізації цих процесів. Розглянувши досвід науковців, ми зрозуміли, що сучасна українська психологічна наука розглядає самовизначення як один з аспектів соціалізації особистості, актуальну соціально-психологічну проблему формування свідомості, способу життя людини, яке потребує більшого теоретичного та практичного вивчення. Навчальний процес вищої школи може стати важливим етапом формування багатьох цінних навичок «в спілкуванні» зі своїм внутрішнім світом. Тому, нами було проведено опитування учнів школи та студентів закладу вищої освіти з метою дослідити взаємозв'язок, взаємовплив навчального процесу вищої школи та процесів особистісного самопізнання, самоусвідомлення та самовизначення молоді, окреслити можливості створення сприятливого, мотивуючого та стимулюючого освітнього простору. Після вивчення результатів, нами було визначено, що підвищення ступеня самостійності студентів є закономірним, пов'язаним зі зміною життєвих обставин. Обізнаність та здатність приймати рішення, планувати своє професійне життя знаходяться на середньому та низькому рівнях. А це свідчить про те, що навчання на перших курсах університету не вплинуло на зростання внутрішньої професійної готовності. Тому виникає потреба у цілеспрямованій роботі з навчання та розвитку компонентів кар'єрної готовності серед молоді. В сучасному процесі перегляду підходів до підготовки спеціалістів у закладах вищої освіти, постановки нових завдань, пошуку оптимальних моделей та педагогічних, технічних, соціальних засобів їх ефективного втілення важливо приділити особливу увагу саме особистісному та професійному самовизначенню. В ході дослідження ми впевнились, що саме студентські роки можуть стати важливим життєвим ресурсом, етапом становлення особистості як суб'єкта побудови життєвої траєкторії, її реалізації за умови створення сприятливих умов для самопізнання.

Ключові слова: самореалізація, самовизначення, психологічна стійкість, мотивуючий освітній простір, професійна зрілість.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство, яке характеризується соціально-політичною напруженістю та нестабільністю, викликає невпевненість у людей, а особливо молодих, щодо майбутнього, розхитує внутрішні орієнтири, веде до пошуку нових ідеалів та загострює стан психологічного та фізичного здоров'я, загострює проблему самовизначення та самореалізації молоді.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Соціологи й педагоги на початку минулого століття почали вивчати основні механізми соціалізації особистості та зайнялися пошуком ефективних засобів активізації процесу самопізнання та самовизначення як відносно самостійних етапів соціалізації, в яких юна людина може спиратися вже на власні уявлення, власні бажання та активно докладати власні сили. Зростання інтересу до проблем самовизначення призвело до формування різних підходів вивчення та розуміння процесу свідомого прагнення особистості зайняти певну внутрішню позицію та певну міжособистісну, соціальну, професійну роль. Сучасна українська психологічна наука розглядає самовизначення як один з аспектів соціалізації особистості, актуальну соціально-психологічну проблему формування свідомості, способу життя людини, що потребує більшого теоретичного та практичного вивчення. Самовизначення особистості підлітка та юнака залежить від багатьох складових: це й історія його становлення, численні організовані та стихійні впливи оточення, багато з яких складно назвати конструктивними; біологічні особливості нервової системи та загальний стан здоров'я, які разом створюють передумови психічної стійкості; готовності брати відповідальність за своє життя, від вибору життєвої мети та пріоритетів, від того, наскільки вони мають розвинуті рефлексивні навички, сформовані уявлення про своє місце у відносинах – професійних та міжособистісних (Боришевський, 2010).

Навчальний процес вищої школи, крім теоретичної підготовки дає можливість набутти уміння використовувати знання на практиці, підготуватися до адекватного сприйняття та ефективного вирішення труднощів у майбутній професійній діяльності та може стати важливим етапом формування багатьох цінних навичок «в спілкуванні» зі своїм внутрішнім світом, в плеканні вміння приймати себе сьогоднішнього, будувати перспективи свого розвитку, вмінні бачити проблемні моменти, адаптуватися, приймати важливі рішення та підтримувати себе на шляху до їх реалізації. Навчальна діяльність є основним інструментом удосконалення особистості молодої людини, розвитку її потенціалу. У процесі навчання й спілкування студент усвідомлює свої здібності та інтереси, починає свідомо аналізувати свої сильні та слабкі сторони, пізнає свої відмінності від інших, послідовно корегує засвоєні з дитинства батьківські культурні, соціальні, ціннісні настанови, корегує мотиваційно-регуляторну сферу і формує власне бачення свого майбутнього (Бех, 2014).

Мета статті: дослідити взаємозв'язок, взаємовплив навчального процесу вищої школи та процесів особистісного самопізнання, самоусвідомлення та самовизначення студентської молоді; окреслити можливості створення сприятливого, мотивуючого та стимулюючого освітнього простору вищої навчальної заклади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Студенти, незалежно від обраного ними факультету та спеціальності, одночасно включені, як на свідомому, так й на неусвідомленому рівні, в процеси самопізнання та оволодіння професійними знаннями та навичками. Таке занурення в себе та свою майбутню сферу діяльності пов'язано з умовами життя молоді, вимогами близького оточення, загальними стереотипами, бажанням відповідати загальним шаблонам успіху, але, в першу чергу, базується на вікових завданнях особистісного формування. Тому важливо, щоб процес навчання будувався як діалог між теперішнім та майбутнім, між професійним та особистісним розвитком, між тим, що вже вміє молода людина, якими навичками володіє та тим, що вважає цінним та корисним.

Особливістю свідомості людини є сприйняття навчального матеріалу й всього нового крізь призму важливості «особисто для мене». Якщо студент має активне особистісне сприйняття об'єкта пізнання, він починає задавати нові важливі для нього питання про цей об'єкт, висувати додаткові вимоги, виявляти глибокий інтерес до матеріалу. Так починається

дуалістичне поєднання навчання та особистісного самовизначення, яке відкриває можливості для формування живого сприйняття себе. А це, у свою чергу, сприяє активному розвитку особистості та допомагає молоді опинитися в нескінченно різноманітному життєвому та професійному просторі. Про неподільність ціннісно-сислової сфери студентів свідчать відповіді на запитання про мету та цінність професійної діяльності. Для більшості з них – це дуже складне питання, на яке вони поки не можуть дати обґрунтованої відповіді.

Курси гуманітарних дисциплін, що викладаються у закладах вищої освіти, відкривають студентам унікальний духовний світ людини, але традиційний спосіб навчання, орієнтований на пізнання наукових теорій, явищ, механізмів та закономірностей, не дозволяє молодій особі знайти відповіді на основні питання: «Хто я? Як знайти своє місце в житті? Як досягти успіху в житті та кар'єрі? У чому саме полягає мій успіх?». Крім того, починаючи з першого курсу у студентів технічних спеціальностей залишається дуже мало предметів такого типу. До того ж, від першокурсників вони часто отримують статус неважливих, неактуальних для них.

На нашу думку, одним із головних завдань усіх навчальних дисциплін, що становлять основу професійної підготовки, є створення в навчальному процесі таких умов, які активізуватимуть внутрішній процес пізнання та самовизначення. При вивченні матеріалу викладачам слід звертати увагу на питання, які студент повинен ставити самому собі стосовно тематики, зв'язку з його реальним та уявним майбутнім життям, на ідеї про те, як цей матеріал можна включити в подальші життєві та кар'єрні перспективи. Візуалізація або відтворення в ділових іграх, тренувальних вправах певних «образів» майбутнього, віртуальні та реальні зустрічі з індустрією та її представниками можуть бути цінними, допомогти «зустрітися» особистості студента зі своїм майбутнім, «випробувати» деякі моделі професійної діяльності та життя. Розробка алгоритмів вирішення конкретних професійних проблемних ситуацій у комунікації може стати ефективним інструментом формування мотивації до успішного вирішення проблем у своєму житті, розвитку самостійності та ініціативи у прийнятті рішень, розвивати психологічну стійкість (Гуменюк, 2001). Такі форми роботи сприяють накопиченню позитивного досвіду процесу життєтворчості та більш успішній адаптації до професійної діяльності та самореалізації особистості.

Актуалізація відповідних почуттів та емоцій у процесі пізнання нового допомагає студенту пізнати особисто себе. Інтелектуальна робота над пошуком, осмисленням своєї ціннісно-сислової сфери і буде тим засобом, за допомогою якого у свідомості молодої людини виникає потреба в такому внутрішньому діалозі. Яку інформацію з тексту навчального матеріалу студент «витягне» та вважатиме важливою для себе, які оцінки він дасть отриманій інформації, які знання сформують його світогляд – це визначатимуть ціннісні та смислові вподобання його світогляду, рівень соціально-професійної та життєвої активності. Це встановлює єдність, спрямованість в один бік навчальної діяльності та процесу самовизначення особистості, що відкриває реальні можливості для формування зрілої особистості та сприяє розвитку всіх її компонентів.

Сучасні динамічні зміни на ринку праці, вплив глобальних соціально-економічних процесів на сьогодення України не залишає в стороні систему вищої освіти, потребує перегляду підходів до підготовки майбутніх фахівців, виділення питань, які є пріоритетними на сучасному етапі формування нової школи, побудови нових концепцій, моделей, розробки ефективних технологій.

Професія – це свідомий вибір напрямку діяльності, де кожен повинен докладати майже максимум зусиль. Проблема підготовки молодої людини до професійного самовизначення набуває особливої актуальності у світі потенційно безмежних можливостей, різноманіття професій і, водночас, економічної та соціальної нестабільності нашої держави. На законодавчому рівні в Україні гарантується право вільного вибору професії, безкоштовна допомога державних служб у виборі роботи відповідно освіти, кваліфікації, потреб суспільства. Проте молодь продовжує приймати кар'єрні рішення, які не відповідають сучасним тенденціям і потребам, що підтверджується фактами: за даними Державної служби

статистики нашої країни рівень безробіття серед молодих українців стабільно вищий, ніж в інших вікових групах: 15,7-23,1%. Крім того, 52% – взагалі не працюють за фахом, оскільки вже маючи диплом, починають розуміти помилку обраної спеціальності, її невідповідність інтересам, навичкам, характеристикам темпераменту тощо. Молодіжне безробіття та невідповідність роботи набутій кваліфікації викликано низкою економічних і соціальних причин, у тому числі й відсутністю цілеспрямованої та ефективної профорієнтаційної роботи серед молоді. Також, молодіжне безробіття призводить до збільшення державних витрат через пільги, недоплату податків до державного бюджету. Молодь, що не працює, схильна до тривалого безробіття, частіше має проблеми зі здоров'ям, обирає ризиковану поведінку, вчиняє злочини. Усі ці проблеми прямо чи опосередковано впливають на економічне та соціальне становище України в цілому (Яремко, 2016).

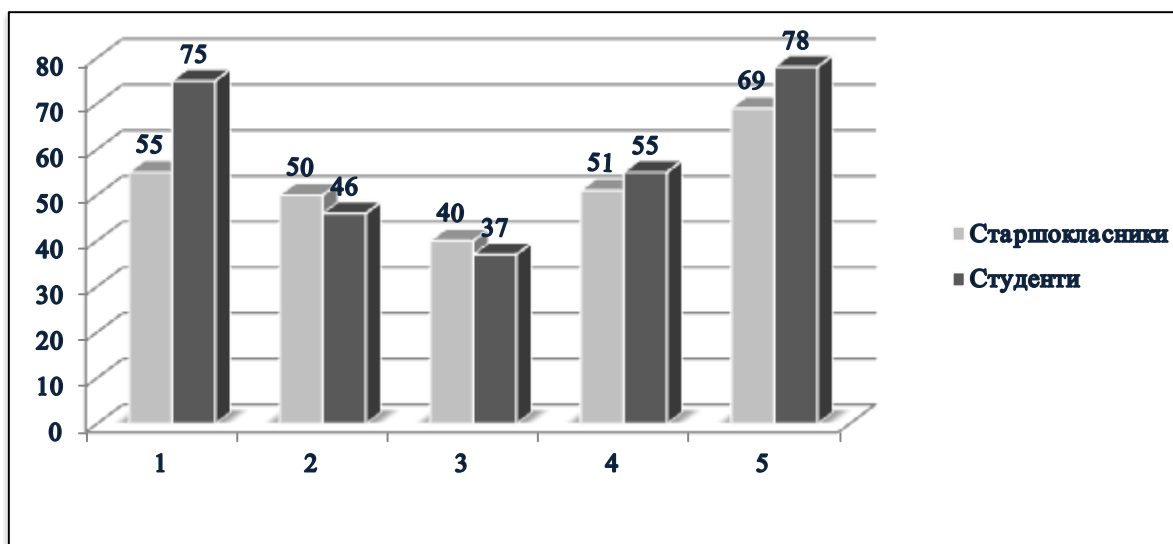
Виважена позиція молоді в процесі вибору професії формує мотивацію суб'єкта навчально-виховного процесу, позитивно впливає на якість освіти. З іншого боку, невдалий вибір створює проблемну ситуацію в навчальному процесі через небажання учнів докладати максимально можливих зусиль у здобутті знань, які вже не мають для них особливої цінності.

В роботі Чернявської (2001), яка вивчала питання професійної підготовки молоді, введене поняття «професійної готовності», яке передбачає наявність наступних складових: 1) автономія, оскільки молода людина буде задоволена своїм професійним рішенням (вибір професії, місця навчання, місця роботи тощо) лише в тому випадку, коли сприйматиме це як своє рішення, а не нав'язане ззовні; 2) знання світу професій та вміння співвідносити інформацію зі своїми характеристиками; 3) володіння достатньою кількістю інформації як про світ професій загалом, окремі професії чи групи професій, так й про особисті здібності, інтереси, темпоральні характеристики тощо. Наступними параметрами моделі «професійної готовності» Чернявської визначено здатність приймати рішення та планувати своє професійне життя та емоційне ставлення до ситуації вибору. Прийняття рішення завжди супроводжується емоційними переживаннями, які здійснюють дуже часто набагато більший вплив, ніж логічна оцінка реальної ситуації та наслідків того чи іншого рішення. Емоційна складова у формуванні професійних уподобань проявляється в позитивному чи негативному загальному емоційному стані, життєвому оптимізмі чи песимізмі, рівні емоційної врівноваженості та здатності справлятися з невдачами, у відношенні до конкретного вибору.

Для визначення рівня готовності учнів та студентів Покровська до прийняття адекватного професійного вибору автори використали діагностичну методику Чернявської (2001) «Професійна готовність», що являє собою анкету з 99-ти запитань, розділених за п'ятьма шкалами: автономність, інформованість, орієнтація в часі, прийняття рішення, емоційне ставлення. Усі запитання були перевірені на складність та дискримінативність, відповідають критеріям відбору завдань. Достовірність критеріїв визначали методом експертних оцінок, порівнянням результатів груп юнаків та дівчат, за результатами факторного аналізу.

Для проведення емпіричного дослідження було залучено учнів ЗОШ №35 м. Родинське Донецької області та студентів другого курсу ДВНЗ ДонНТУ віком 16-19 років. Було проведено дві серії опитувань серед 110 респондентів: січень 2017 року та травень 2021 року. Отримані результати можна звести до наступних положень (мал.1).

Результати дослідження наступні: показник автономності середній у обох респондентів: 55% у школярів та 75% у студентів; рівень поінформованості – 50% і 46%; показники здатності приймати рішення та планувати своє: 40% і 37%, на середньому рівні показник планування – 51% та 55%; досить високий рівень емоційного ставлення: 69% та 78%.

Примітка 1 Автономія; 2.Інформованість;3.Прийняття рішення,4.Планування;5.Емоційне ставлення*

Мал.1. Результати дослідження за методикою «Професійна готовність» (авт. Чернявська А. П.)

Отже, спостерігаємо незначну динаміку показників професійної готовності в період 1-2 курсів у закладі вищої освіти. Підвищення ступеня самостійності студентів є закономірним, пов'язаним зі зміною життєвих обставин, а саме місця проживання, оточення, появою нових обов'язків. Показники шкали обізнаність та здатність приймати рішення, планувати своє професійне життя знаходяться на середньому та низькому рівнях. Можемо робити висновок, що навчання на перших курсах університету не вплинуло на зростання внутрішньої професійної готовності. Тому виникає потреба у цілеспрямованій роботі з навчання та розвитку компонентів кар'єрної готовності серед молоді. Відомо багато моделей професійної орієнтації, технологій та методів, які впроваджуються на практиці установами, організаціями, державними та приватними компаніями. Разом з допомогою інформаційного характеру для корегування професійного напрямку пріоритетними мають бути: формування автономності, вміння оцінювання своїх можливостей в умовах ринку праці, бажання конкурувати та бути мобільним (Муратова, 2007).

Лише комплексний підхід, що включав би в себе різноманітні заходи, може слугувати засобом ефективного вирішення проблеми низького рівня професійної готовності молоді та може значно вплинути на удосконалення всіх досліджуваних показників професійної готовності. Наприклад, інформативний підхід надасть людині різноманітну інформацію про попит на ринку праці, перспективи окремих професій, закони світу професій загалом. Основне його завдання – допомогти людині навчитися правильно шукати необхідну інформацію, виходячи зі своїх потреб. Діагностично-консультаційний підхід має на меті визначити схильність молодої людини до певної професії відносно її особистісних характеристик (профорієнтаційне консультування, психологічні тести, ділові ігри, моделювання професійних ситуацій). Еволюційний підхід має за мету допомогти людині сформувати важливі професійні якості, набути необхідних знань, умінь, навичок (семінари, консультації, ігрові та рольові ігри, тренінги). Не останню роль відіграє також компетентність та підготовленість педагогів до профорієнтаційної діяльності серед старшокласників (Попеско, 2010).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, створення системи підготовки молоді до свідомої, виваженої та незалежної позиції в ситуації професійного вибору може стати основою для підвищення якості навчального процесу студентів закладів вищої освіти України. В сучасному процесі перегляду підходів до підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах, постановки нових завдань, пошуку оптимальних моделей та

педагогічних, технічних, соціальних засобів їх ефективного втілення, важливо приділити особливу увагу саме особистісному та професійному самовизначенню, яке є центральним моментом вікового етапу розвитку студентської молоді. Саме, роки навчання у вищій школі можуть стати важливим життєвим ресурсом, етапом становлення особистості як суб'єкта побудови життєвої траєкторії, її реалізації за умови створення сприятливих умов для самопізнання та можливостей життєтворчості особистості.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Бех, І. Д. (2014). Інноваційна виховна технологія: сутнісні положення і шляхи реалізації. *Педагогіка і психологія*, 1, 12-17.
- Боришевський, М. (2010). *Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності* : Монографія. Київ: Академвидав.
- Гуменюк, О. (2001). Самотворення Я-концепції за модульно-розвивальної оргсистеми. *Психологія і суспільство*, 2, 33-76.
- Дементьев, И. В. (2008). Профессиональная ориентация: анализ научных подходов. *Кированне у адукацыі*, 11, 56-62.
- Муратова, А. А. (2007). Профессиональная ориентация как компонент предпрофильной подготовки. Зарубежный опыт. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. Взято с <http://www.jurnal.org/articles/2007/ped9.htm>.
- Попеско, Е. Б. (2010). Компоненты готовности будущих социальных педагогов к профориентации старшеклассников. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*, 26, 198-205. Взято с http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pspo/2010_26_3/popesko.pdf.
- Чернявская, А. П. (2001). Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. Москва: Владос-Пресс.
- Яремко, В. (2016). Думать о будущем: как профориентация школьников поможет экономике. *ЛІГА. Бізнес*. Взято з <https://biz.liga.net/all/all/article/dumat-o-budushchem-kak-proforientatsiya-shkolnikov-pomozhet-ekonomike-4073772>.

REFERENCES

- Bekh, I. D. (2014). Innovatsiina vykhovna tekhnolohiia: sutnisni polozhennia i shliakhy realizatsii [Innovative educational technology: essential provisions and ways of realization]. *Pedahohika i psykholohiia*, 1, 12-17. [in Ukrainian].
- Boryshevskiy, M. (2010). *Doroha do sebe: Vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti* [The road to self: From the foundations of subjectivity to the heights of spirituality] : Monohrafiia. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].
- Humeniuk, O. (2001). Samotvorennia Ya-kontseptsii za modulno-rozvyvalnoi orhsystemy [Self-creation of self-concept in a modular developmental organizational system]. *Psykhologhiia i suspilstvo*, 2, 33-76. [in Ukrainian].
- Dementyev, I. V. (2008). Professionalnaya oriyentatsiya: analiz nauchnykh podkhodov [Career guidance: an analysis of scientific approaches]. *Kiravanne u adukatsyi*, 11, 56-62. [in Russian].
- Muratova, A. A. (2007). Professionalnaya oriyentatsiya kak komponent predprofilnoy podgotovki. Zarubezhnyy opyt [Professional orientation as a component of pre-profile training. Foreign experience]. *Zhurnal nauchnykh publikatsiy aspirantov i doktorantov*. Vzyato s <http://www.jurnal.org/articles/2007/ped9.htm>. [in Russian].
- Popesko, E. B. (2010). Komponenty gotovnosti budushchikh sotsialnykh pedagogov k proforiyentatsii starsheklassnikov [Components of the readiness of future social educators for vocational guidance of high school students]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Pedahohika i psykholohiia*, 26, 198-205. [in Russian].
- Chernyavskaya, A. P. (2001). *Psikhologicheskoye konsultirovaniye po professionalnoy oriyentatsii* [Psychological counseling for vocational guidance]. Moskva: Vladoss-Press. [in Russian].

Yaremko, V. (2016). Dumat o budushchem: kak profof riientatsiya shkolnikov pomozhet ekonomike [Thinking about the future: how vocational guidance of schoolchildren will help the economy]. LIHA. Biznes. Vziato z <https://biz.liga.net/all/all/article/dumat-o-budushchem-kak-proforientatsiya-shkolnikov-pomozhet-ekonomike-4073772>. [in Russian].

ON THE PROBLEM OF UNIVERSITY STUDENTS' SELF-DETERMINATION AND SELF-KNOWLEDGE

Olena Servachak

candidate of psychological sciences,
associate Professor of History and Law Chair
of Donetsk National Technical University
Pokrovsk, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-4395-4085>.

Svitlana Romaniy

senior teacher of History and Law Chair
Donetsk National Technical University
Pokrovsk, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8372-1775>.

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i17.248>

Abstract. *We have analyzed a number of recent studies on the problem of socialization, individual's self-knowledge, self-determination and the means of intensifying these processes. We consider self-determination one of the aspects of socialization of the individual and a current socio-psychological problem, which requires more theoretical and practical examination. The educational process of higher education can be an important stage in the formation of many valuable skills for students to "communicate" with their inner world. Therefore, we conducted a survey of schoolchildren and students of higher education in order to explore the relationship between the higher education and personal self-knowledge, self-awareness and self-determination of young people, to identify opportunities for creating a favorable, motivating and stimulating educational space. The results showed that increasing the degree of students' independence is a natural process, associated with life changing circumstances. The structures of awareness, planning and ability to make decisions are still at the medium and even low levels. This indicates that the first year of university did not affect the growth of internal professional readiness. Therefore, there is a need for purposeful work on training and development of components of career readiness among young people. In the modern process of reviewing approaches to the training of specialists in higher education institutions, setting new goals, finding optimal models and pedagogical, technical, social means of their effective implementation, it is important to pay special attention to personal and professional self-determination. Thus, it can be emphasized that an important task of higher education is to create a favorable, motivating and stimulating educational space that activates the internal process of cognition and self-determination, as well as creativity of the young person.*

Key words: *self-realization, self-determination, psychological stability, motivating educational space, professional competence.*

Стаття надійшла до редакції 20.10.2021 р.